

การจัดระบบและอนุรักษ์หัตถ์อักษรใบลาน
โดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดบุรีรัมย์*
Systematization and Conservation of Palm Leaf Manuscripts
by Scientific Integration in Buri Ram Province*

พิพัฒน์ ประเสริฐสังข์¹ / เลอสันต์ ฤทธิจันทร์² / ศรีัญญา มณีทอง³
Phiphat Prasertsang¹ / Lerson Ritthikhan² / Saranya Maneethong³

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ 31000, ประเทศไทย

² คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ 31000, ประเทศไทย

³ คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์, บุรีรัมย์ 31000, ประเทศไทย

²Faculty of Humanities and Social Science, Buriram Rajabhat University, Buri Ram 30000, Thailand

Faculty of Education, Buriram Rajabhat University, Buri Ram 30000, Thailand

Faculty of Science, Buriram Rajabhat University, Buri Ram 30000, Thailand

Corresponding author. Email: phiphat.pr@bru.ac.th

Received: September 28, 2021

Revised: November 30, 2021

Accepted: December 21, 2021

Abstract

This research aimed to conserve and systematize the palm leaf manuscript in five depositories in Buri Ram Province. The conservation of the Palm leaf manuscript was done according to the following academic principles: 1) collect all palm leaf manuscript in a temple or surveyed place and examination of the preliminary palm leaf manuscript to be surveyed.

*บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “โครงการปริวรรต จัดระบบ และอนุรักษ์เอกสารใบลานตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อจัดทำเป็นฐานข้อมูลสืบค้นออนไลน์และสร้างเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนด้านเอกสารโบราณในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์” ได้รับทุนจากสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว)

2) separate the complete bundle of the Palm manuscript from the broken Palm leaf manuscript. 3) arranging the missing palm leaf manuscript by rearranging all leaves of the palm leaf manuscript to find out the original palm leaf manuscript. 4) conserving the palm leaf manuscript by using integrating scientific knowledge to clean the palm leaf manuscript. 5) recording the information of the palm leaf manuscript to make known the number and title of the existing document, including other information such as name of the document, name of the scribe, category, condition, age, number of folio and colophon. 6) wrapping and binding the palm leaf the protect from dust and insects that make damage to palm leaf manuscript and 7) summarizing the list of the palm leaf manuscript.

Keywords : Conservation, Systematization of ancient documents, Palm leaf manuscripts, Buri Ram Province

บทคัดย่อ

งานวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อจัดระบบ และอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานในจังหวัดบุรีรัมย์ แสดงให้เห็นถึงกระบวนการจัดระบบแยกหมวดหมู่ของคัมภีร์ใบลานและบูรณาการองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานตามหลักวิชาการดังต่อไปนี้ 1) รวบรวมคัมภีร์ใบลานทั้งหมดในวัดหรือสถานที่ที่ทำการสำรวจ ตรวจสอบคัมภีร์ใบลานเบื้องต้นที่ต้องสำรวจ 2) แยกคัมภีร์ใบลานในมัดที่ครบชุดไว้ต่างหากจากคัมภีร์ใบลานที่แตกผูก 3) นำคัมภีร์ใบลานที่ไม่ครบชุดนั้นมาจัดเรียงไว้ เพื่อหาผูกที่เป็นชุดเดียวกัน โดยนำเอาคัมภีร์ใบลานทั้งหมดมาเรียงกันเพื่อเทียบเคียงหาคัมภีร์ใบลานชุดเดียวกัน 4) อนุรักษ์ ทำความสะอาดโดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ 5) บันทึกข้อมูลลงทะเบียนคัมภีร์ใบลาน ทำให้ทราบจำนวนและชื่อเรื่องของเอกสารที่มีอยู่ ส่วนข้อมูลอื่นๆ ก็จะถูกบอกถึงชื่อเอกสาร ชื่อผู้จาร หมวดหมู่ สภาพ อายุ จำนวนหน้าลาน ข้อความท้ายใบลาน 6) การห่อผ้าและมัดคัมภีร์ใบลาน เพื่อป้องกันฝุ่นละอองและแมลงต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดความเสียหายแก่คัมภีร์ใบลาน 7) สรุปบัญชีรายชื่อของคัมภีร์ใบลานที่ได้จัดระบบ

คำสำคัญ : อนุรักษ์ จัดระบบเอกสารโบราณ คัมภีร์ใบลาน จังหวัดบุรีรัมย์

บทนำ

เอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานเป็นมรดกทางวัฒนธรรมตลอดจนเป็นเอกสารชั้นต้นที่มีความสำคัญต่อแวดวงวิชาการด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก เนื่องจากในอดีตมีการบันทึกความรู้ ความคิด วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม บทสวด ตำรายา วิถีชีวิตและการสร้างสรรค์ของผู้คนในท้องถิ่น ซึ่งจะบันทึกเรื่องราวต่าง ๆ โดยใช้ตัวอักษรที่สืบทอดและใช้ในวัฒนธรรมของตน ตัวอย่าง เช่น อักษรขอม อักษรธรรม อักษรไทยน้อย องค์ความรู้ที่หลากหลายสามารถจำแนกสาระความรู้ที่บันทึกในใบลานได้หลายหมวดหมู่

Thamwat (1994, p.10) กล่าวว่า คัมภีร์ใบลานมีบทบาทสำคัญต่อผู้อ่านและชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรม เพราะมีบทบาทที่จะจรรโลงใจผู้อ่านเป็นสำคัญ ซึ่งในอดีตผู้ที่สามารถอ่านตัวอักษรเหล่านี้ได้ก็เห็นจะมีแต่ผู้ที่มีความรู้ผ่านการบวชเรียนมาก่อน ซึ่งเป็นส่วนน้อย สิ่งเหล่านี้สะท้อนภาพการเรียนรู้ในอดีตได้เป็นอย่างดี “วรรณกรรมท้องถิ่นมีบทบาทต่อผู้อ่านและชุมชนที่เป็นเจ้าของวรรณกรรมหลายประการ สังคมไทยในอดีตผู้อ่านออกเขียนได้ เป็นเพียงกลุ่มน้อยที่จำกัดในหมู่ผู้นำ พระภิกษุและผู้บวชเรียน ประชาชนทั่วไปรับรู้วรรณกรรมต่าง ๆ โดยการฟังจากผู้อ่านหนังสือแตก (ชำนาญการอ่าน)”

ในอดีตที่ผ่านมา “วัด” เป็นศูนย์กลางสำคัญในการรักษา สืบทอดองค์ความรู้เพื่อศึกษาสรรพวิชาต่าง ๆ และมีการฝึกจารใบลานในหมู่สามเณรหรือพระที่ทำการบวชเรียน เพื่อให้สามารถบันทึกและคัดลอกเรื่องราวต่าง ๆ ได้ นอกจากนี้ยังมีหมอยาเป็นผู้รักษาและสืบทอดเรื่องราวเกี่ยวกับตำรายาพื้นบ้านทั้งหลาย หมอธรรมเป็นผู้รักษาและสืบทอดเกี่ยวกับจาริต ครอบครองคลองธรรม การประเพณีปฏิบัติโดยรวบรวมใบลานเกี่ยวกับแนวปฏิบัติที่ควรของบุคคลต่าง ๆ โดยมีใบลานเกี่ยวกับโคลงหรือ “โสก” และคาถาต่าง ๆ ประกอบพิธีเกี่ยวข้องในการดำรงชีวิตของผู้คนในชุมชน ซึ่งบุคคลต่าง ๆ เหล่านี้ล้วนบันทึกเรื่องราวที่สำคัญลงในใบลานเพื่อป้องกันการหลงลืม และสามารถเก็บข้อมูลไว้ให้ลูกหลานสืบทอดได้ Nathalang (2001, pp.47-48) ได้กล่าวว่า ชาวอีสานมีระบบการสืบสานวัฒนธรรมและกระบวนการเรียนรู้จากประสบการณ์และความรู้ที่สั่งสมจากบรรพชนที่น่าสนใจและมีคุณค่าอย่างยิ่ง คือ การจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงในใบลานที่รู้จักกันทั่วไปว่า “หนังสือก๋อมน” ในการจารึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงไว้บนใบลานนิยมใช้อักษรธรรมสำหรับเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ บทสวด ในพิธีกรรมและคาถาอาคม และใช้อักษรไทยน้อยในเรื่องเกี่ยวกับกฎหมาย โคลงกาพย์ ร่าย ร้อยแก้ว คำสอนต่าง ๆ ภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยอีสาน ผสมคำบาลีสันสกฤต

กล่าวโดยในสารประโยชน์ หนังสือก้อมเป็นจุดตั้งคลังความรู้และภูมิปัญญาอันหลากหลายที่ชาวบ้านได้ช่วยกันสร้างไว้เพื่อเป็นเครื่องมือการดำรงชีวิตตามโครงสร้างและหน้าที่ทางสังคมหมู่บ้าน เช่น ความเชื่อ จารีต ประเพณี การรักษาโรค การปกครอง และเศรษฐกิจ หนังสือเหล่านี้ได้รับการเก็บรักษา และนำไปใช้สืบทอดมา แต่ปัจจุบันจึงเป็นหนังสือสำคัญของคนอีสานที่มีส่วนในการบันทึก และปลูกฝังทัศนคติของปราชญ์ชาวบ้านไว้เป็นอย่างดี

ปัจจุบันสภาพสังคมและผู้คนเปลี่ยนไปทำให้คัมภีร์ไบเบิลและการสืบทอดตัวอักษรโบราณขาดช่วง ผู้คนให้ความสำคัญแก่คัมภีร์ไบเบิลน้อยลง เนื่องจากมองเป็นเพียงเศษใบไม้เก่า ๆ ที่เขียนตัวอักษรอ่านยากไม่รู้เรื่องไว้เท่านั้น จึงมีผลให้ไบเบิลซึ่งมีความสำคัญอย่างยิ่งทางวิชาการถูกปล่อยทิ้งให้เป็นเพียงของเก่า เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำให้คัมภีร์ไบเบิลไม่ได้รับความนิยมและไม่ได้รับการสืบทอดเหมือนในอดีตที่ผ่านมาก็เนื่องมาจากระบบการศึกษาของประเทศไทยที่ต้องมีการรวมศูนย์โดยการจัดตั้งโรงเรียนตามแบบของรัฐ ทำให้วัดจากที่เคยเป็นศูนย์กลางการเรียนรู้โดยมีสื่อการเรียนรู้อีกคือคัมภีร์ไบเบิลถูกลดบทบาทลงและเลือนหายไปตามกาลเวลา

ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมากระแสการตระหนักในคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นได้กลับมาอีกครั้งโดยสถาบันการศึกษาต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งระดับอุดมศึกษาตื่นตัวในการอนุรักษ์ไบเบิลโดยการค้นคว้ารวบรวม จัดหมวดหมู่ทำบัญชี ปริวรรตวิเคราะห์วิจัย แต่ยังไม่มากและต่อเนื่องเท่าที่ควร เนื่องจากข้อจำกัดทางบุคลากรขาดแคลนผู้มีความสามารถในการอ่าน ปริวรรตคัมภีร์ไบเบิล ส่งผลทำให้นักวิชาการและผู้สนใจทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศที่ต้องการศึกษาขาดแหล่งข้อมูลในการสืบค้นอย่างเป็นระบบ เนื่องจากข้อมูลกระจัดกระจาย และบางส่วนสูญหายไปถึงแม้จะมีการขึ้นทะเบียนไว้บ้างก็ตาม ทั้งนี้เนื่องจากชาวบ้านที่เป็นเจ้าของไม่สามารถอ่านได้และไม่เห็นความสำคัญของเอกสารไบเบิล ตลอดจนคนรุ่นหลังไม่ได้รับการปลูกฝังและตระหนักรู้อย่างถูกต้องเกี่ยวกับคุณค่าการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม

นอกจากกระบวนการอนุรักษ์สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมโดยการจัดระบบแบ่งหมวดหมู่เอกสารไบเบิลแล้ว กระบวนการขั้นตอนที่สำคัญอีกประการซึ่งจะต้องทำควบคู่กันไปเพื่อที่จะสามารถอนุรักษ์และยืดอายุของคัมภีร์ไบเบิลก็คือ การอนุรักษ์คัมภีร์ไบเบิลตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ โดยอาศัยความรู้ทางเคมี นำสารเคมีบางชนิดมาช่วยยืดอายุของคัมภีร์ไบเบิลไม่ให้ผุพังง่าย หรือป้องกันไม่ให้หมึกที่ใช้ในการจารึกนั้นลอบอกง่าย เนื่องจากเอกสารไบเบิลเคยผ่านการใช้งานมาเป็นเวลานาน การชำรุดทรุดโทรมจึงปรากฏขึ้น

ในลักษณะที่แตกต่างกัน เช่น ไบโกลานขาดหาย ผุพัง กรอบเปราะ ฉีกขาด มีร่องรอยของแมลงกัดกินและมีเชื้อรา สีของไบโกลานเปลี่ยนไปจากเดิม เป็นต้น ส่วนคัมภีร์ไบโกลานที่ยังมีสภาพดีอยู่ก็มักมีแนวโน้มที่จะชำรุดเสื่อมสภาพลงทุกขณะ หากมีการเก็บรักษาหรือใช้งานไม่ถูกต้อง ความชำรุดดังกล่าวอาจเกิดจากตัวคัมภีร์ไบโกลานเองหรือถูกเหยียบจับใช้สอย การเก็บไม่ถูกวิธีหรือจากสัตว์และแมลง ตลอดจนอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมอันเกิดตามธรรมชาติ เนื่องจากไบโกลานเป็นอินทรีย์วัตถุที่ไม่คงทนต่อสภาพแวดล้อม เกิดการเปลี่ยนแปลงชำรุดเสียหายได้ง่าย ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้นคัมภีร์ไบโกลานจึงต้องการการดูแลรักษาด้วยวิธีการที่เหมาะสมถูกต้องตามหลักวิชาการ ในบทความนี้จะนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการในการอนุรักษ์คัมภีร์ไบโกลานโดยการจัดระบบแยกหมวดหมู่ของคัมภีร์ไบโกลานในจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 5 แห่ง

ความสำคัญของการวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงหมวดหมู่และองค์ความรู้ที่อยู่ในคัมภีร์ไบโกลาน
2. ทำให้เกิดกระบวนการอนุรักษ์คัมภีร์ไบโกลานด้วยกระบวนการทาง

วิทยาศาสตร์ที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อจัดระบบคัมภีร์ไบโกลานในจังหวัดบุรีรัมย์
2. เพื่ออนุรักษ์คัมภีร์ไบโกลานโดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ใน

จังหวัดบุรีรัมย์

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่

จัดระบบและอนุรักษ์คัมภีร์ไบโกลานด้วยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ในจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 5 แห่ง ได้แก่

1. วัดอิสานทะเลเมนชัย บ้านทะเลเมนชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
2. วัดแจ้งตลาดโพธิ์ บ้านตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์
3. วัดมณีจันทร์ บ้านมะเฟือง อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์
4. วัดบ้านโคกเหล็ก บ้านโคกเหล็ก อำเภอห้วยราช จังหวัดบุรีรัมย์
5. สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. ขั้นตอนที่ 1 สํารวจคัมภีร์ใบลาน

ลงพื้นที่สํารวจคัมภีร์ใบลานที่เก็บรักษาไว้ตามวัดหรือสถานที่ต่าง ๆ ในพื้นที่จังหวัดบุรีรัมย์ ซึ่งเป็นการสํารวจเบื้องต้นว่าเอกสารใบลานนั้นปรากฏอยู่ที่ใดบ้าง และมีสภาพเป็นอย่างไร เพื่อเป็นประโยชน์ต่อคณะวิจัยในการวิเคราะห์ข้อมูลตัดสินใจก่อนที่จะลงพื้นที่จัดระบบต่อไป

2. ขั้นตอนที่ 2 จัดระบบและอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานโดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

2.1 จัดระบบคัมภีร์ใบลาน

คณะวิจัยได้เลือกพื้นที่ในการจัดระบบ โดยการแยกหมวดหมู่ บ่งบอกชื่อเรื่องว่าสถานที่ที่ลงไปจัดระบบนั้นมีคัมภีร์ใบลานเรื่องใดบ้าง อยู่ในหมวดหมู่ใด และจำนวนใบลานในแต่ละสถานที่ ซึ่งบริบทของคัมภีร์ใบลานที่ถูกลบบทบาทและทิ้งร้างมานานทำให้ตัวคัมภีร์ใบลานนั้นเกิดการแตกผุกระจายออกจากรัดกุมเดิมที่เคยอยู่ ตลอดจนกาลเวลาก็เป็นอีกตัวแปรหนึ่งส่งผลให้คัมภีร์ใบลานเกิดการชำรุดเสียหาย โดยคัดเลือกวัดหรือสถานที่ที่มีใบลานมากพอให้จำแนกเป็นหมวดหมู่ได้อย่างน้อย 5 สถานที่(ตามที่ระบุไว้ในขอบเขตด้านพื้นที่) ในพื้นที่ จังหวัดบุรีรัมย์

2.2 การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

การอนุรักษ์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คือ การที่จะรักษา หยุดยั้งปัญหาที่เกิดการชำรุด และแก้ไขสิ่งที่ชำรุดที่เกิดขึ้นกับเอกสารใบลานให้กลับคืนสู่สภาพเดิมได้มากที่สุด โดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการอนุรักษ์ที่ยั่งยืน

3. ขั้นตอนที่ 3 เรียบเรียงข้อมูล/จัดทำรูปเล่มวิจัย

นำข้อมูลที่ได้จากการจัดระบบมาเรียบเรียงว่าแต่ละวัดมีเอกสารโบราณเรื่องอะไรบ้าง จำนวนที่ปรากฏมีกี่มัด กี่ผูก ลักษณะโบราณเป็นอย่างไร อยู่ในหมวดใด ใช้ตัวอักษรโบราณชนิดใดในการบันทึกข้อมูล ฯลฯ ตลอดจนนำข้อมูลมาจัดทำเป็นเล่มรายงานการวิจัย

ผลการวิจัย

ในบทความนี้คณะผู้วิจัยจะนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการอนุรักษ์สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมโดยการจัดระบบแบ่งหมวดหมู่เอกสารโบราณ ขั้นตอนที่สำคัญอีกประการที่จะต้องทำความเข้าใจกันไปเพื่อที่จะสามารถอนุรักษ์และยืดอายุของคัมภีร์โบราณก็คือ การอนุรักษ์คัมภีร์โบราณ เนื่องจากเอกสารโบราณเคยผ่านการใช้งานมาเป็นเวลานาน การชำรุดทรุดโทรมจึงปรากฏขึ้นในลักษณะที่แตกต่างกัน และอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมอันเกิดตามธรรมชาติ ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้น คัมภีร์โบราณจึงต้องการการดูแลรักษาด้วยวิธีการที่เหมาะสมถูกต้องตามหลักวิชาการและนำเสนอองค์ความรู้เพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ในมรดกทางวัฒนธรรมซึ่งจะเป็นแนวทางในการอนุรักษ์คัมภีร์โบราณอย่างยั่งยืนดังต่อไปนี้ ผลการวิจัยมีดังนี้

การอนุรักษ์และจัดระบบเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์โบราณในจังหวัดบุรีรัมย์

1. การจัดระบบคัมภีร์โบราณในจังหวัดบุรีรัมย์

สถานภาพคัมภีร์โบราณที่มีอยู่ตามวัดต่าง ๆ ส่วนมากจะไม่ได้จัดให้เป็นระเบียบหรือเป็นหมวดหมู่ อันเนื่องมาจากคัมภีร์โบราณถูกลดบทบาทและทิ้งร้างมานาน บางผูกแยกออกจากกับ หรือ มัด บางผูกตัวโบราณแยกออกจากกัน เพราะสายสนองที่ใช้ร้อยโบราณขาดหรือหมดอายุการใช้งาน ตลอดจนกาลเวลาก็เป็นอีกตัวแปรหนึ่งที่ส่งผลให้คัมภีร์โบราณเกิดการชำรุดเสียหาย ในการเลือกอนุรักษ์สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมคัมภีร์โบราณโดยการจัดระบบและแบ่งหมวดหมู่ มีกระบวนการขั้นตอนดังต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 คณะวิจัยได้รวบรวมคัมภีร์ใบลานทั้งหมดในวัดหรือสถานที่ที่ทำการสำรวจ จำนวน 5 สถานที่ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วในขอบเขตการวิจัย เพื่อตรวจคัมภีร์ใบลานเบื้องต้น คณะวิจัยใช้ข้อมูลเบื้องต้นนี้วางแผนในการดำเนินงานให้เหมาะสมว่าจะต้องใช้ระยะเวลาและบุคลากรเท่าใด

ภาพที่ 1

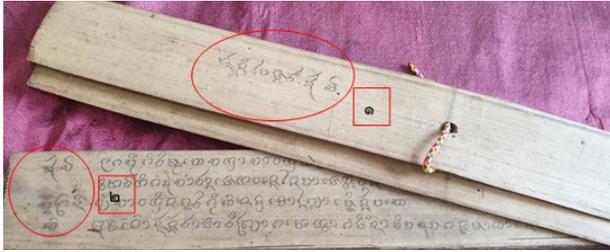

ภาพที่ 2

ภาพที่ 1 – 2 การรวบรวมคัมภีร์ใบลาน

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

ขั้นตอนที่ 2 แยกคัมภีร์ใบลานในมัดที่ครบชุดไว้ต่างหากจากคัมภีร์ใบลานอื่น ๆ ที่แตกผูก หรือชำรุด ใบลานที่แตกผูกหรือชำรุดแยกไว้รอการอนุรักษ์ (ซึ่งจะกล่าวถึงในหัวข้อที่ 2 ต่อไป) ขั้นตอนนี้ต้องอาศัยบุคลากรผู้ที่สามารถอ่านอักษรโบราณได้ เนื่องจากการจะดูว่ามัดนั้นครบถ้วนหรือไม่ สามารถดูได้จากการตรวจดูลำดับผูกว่าเรียงลำดับครบหรือไม่ เช่น ผูกที่ 1 ผูกที่ 2 ผูกที่ 3 ฯลฯ ตามขนบธรรมเนียมการจากคัมภีร์ใบลานจะบ่งบอกลำดับผูกไว้ที่ใบปกหน้า และด้านซ้ายของใบลานใบที่ 2 รองจากใบปกหน้า แล้วตรวจดูว่าคัมภีร์ใบลานผูกสุดท้ายนั้นจบหรือไม่โดยดูได้จากข้อความการจารคัมภีร์ใบลานในหน้าสุดท้าย

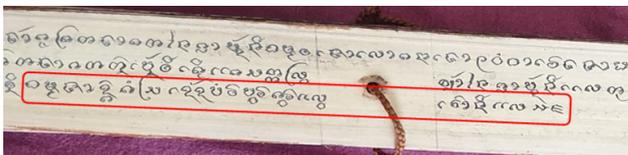
ภาพที่ 3 ตัวอย่างใบปกหน้าคัมภีร์ใบลาน
ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

อธิบายภาพประกอบที่ 3

หมายเลข 1 ใบปกหน้าใบลาน ตามขนบธรรมเนียมในการจาร (จารึก) ใบลานจะมีใบปกหน้าเป็นหน้าแรกของผูกนั้น ๆ เพื่อเป็นการบ่งบอกลำดับผูก และเป็นการปกป้องตัวอักษรในใบลานไม่ให้เกิดความเสียหาย ในกรณีนี้จะเป็นประโยชน์กับคณะวิจัยเพื่อดูลำดับผูก ข้อความที่วงไว้ในใบลานอ่านได้ว่า “อันนี้ใบซ้อนผูก 3”

หมายเลข 2 ใบลานใบที่ 2 รองจากใบปกหน้าใบลานจะบ่งบอกลำดับผูกพร้อมชื่อเรื่องไว้ที่ด้านซ้ายของใบลาน ในกรณีที่ใบปกหน้าใบลานหลุดหรือฉีกขาดใบลานใบที่ 2 จะเป็นตัวบ่งบอกลำดับผูกได้อีกทาง ข้อความที่วงไว้ในใบลานอ่านได้ว่า “ผูก 3 สองกะดีแล (ฉลองกุฎี)”

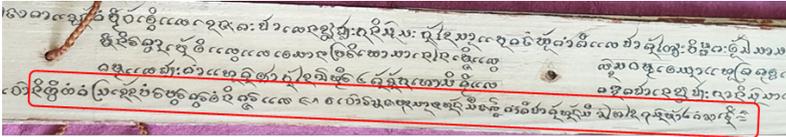
ขั้นตอนต่อมาหลังจากตรวจสอบว่าใบลานมีการเรียงลำดับผูกครบถ้วนไม่ตกหล่น เช่น ผูกที่ 1 ผูกที่ 2 ผูกที่ 3 ฯลฯ แล้วตรวจสอบว่าคัมภีร์ใบลานผูกสุดท้ายนั้นจบหรือไม่โดยดูได้จากข้อความการจารคัมภีร์ใบลานในหน้าสุดท้าย

ภาพที่ 4 ตัวอย่างการจบความการจารคัมภีร์ใบลานในหน้าสุดท้าย
ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

อธิบายภาพประกอบที่ 4

เป็นขั้นตอนการตรวจสอบว่าคัมภีร์ไบเบิลานผูกสุดท้ายนั้นจบหรือไม่ โดยนำข้อความการจารคัมภีร์ไบเบิลานในหน้าสุดท้ายมาเป็นข้อมูลประกอบ ข้อความในคัมภีร์ไบเบิลานอ่านว่า “ธรรมชาติก็เสด็จบรรจบแล้วเท่านั้นแล”

ภาพที่ 5 ตัวอย่างการจบความการจารคัมภีร์ไบเบิลานในหน้าสุดท้าย

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

อธิบายภาพประกอบที่ 5

ข้อความในคัมภีร์ไบเบิลานอ่านว่า “นิติติง ก็เสด็จบรรจบจนท่อนัก่อนแล เจ้าราชบุตรสร้างหนังสือลงผ้าพันหนังสือ ขอให้ได้กุศลมาก ๆ ก็ข้าเทอญ”

จากข้อมูลข้างต้นเป็นธรรมเนียมการจบเรื่องจะมีข้อความบอก เมื่ออ่านแล้วก็เป็นที่ทราบกันดีว่าจบตอนในผูกนั้น ๆ หรือจบในเรื่องนั้น นอกจากบอกว่าจบเรื่อง “บรรจบจนท่อนัก่อนแล” อีกชนบหนึ่งที่ยนิยมกันหลังจากการจารเสร็จสิ้นก็คือการกล่าวถึงตนเอง หรือผู้ที่จ้างวานในการสร้างคัมภีร์ไบเบิลานเพื่อให้ได้รับอานิสงส์ในการจารคัมภีร์ไบเบิลาน ตลอดจนการอุทิศส่วนบุญส่วนกุศลให้กับพ่อแม่ ญาติสนิท ที่ล่วงลับไปแล้วให้ได้รับอานิสงส์ในครั้งนี้ด้วย

	ขออุทิศกุศลให้	มารดาพ่อแม่	
ให้ได้	เกิดชั้นฟ้า	เมืองแก้วตั้งประสงค์	
แม่เถิง	สัพพสัตว์	เชื้อธรณีภงโลก	
ให้เถิง	สุขทั่วหน้า	สมดังปรารถนา	แต่ถ้อน
	ครูอุปชฌาย์พร้อม	บารมีผายแผ่	
ขอให้	ได้เกิดเมืองสวรรค์	เฮืองสร้างอยู่วิมาน	หันถ้อน

ที่มา: Phra Ariyanuwat Khemacari (1976)

จากข้างต้นคือบทตั้งความปรารถนา หรือประณามบทที่อยู่ท้ายคัมภีร์ เป็น ขนบที่มีการเขียนและแต่งคัมภีร์ขึ้นอรรถกถาเป็นต้นมา การตั้งความปรารถนาไว้เช่นนี้ เพราะถือว่า การจารคัมภีร์คือพิธีกรรมสืบต่อศาสนาที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นเมื่อจารคัมภีร์จบแล้ว ต้องตั้งความปรารถนาถึงผลบุญและอานิสงส์จากการจารคัมภีร์ให้กับพ่อแม่ ตนเอง หรือ ญาติพี่น้อง

Prasertsang (2014, p.106) กล่าวว่า ขนบการจารใบลานในคติความเชื่อของ คนอีสานในอดีตนั้น มีความเชื่อเรื่องการสร้างหนังสือใบลานซึ่งได้อานิสงส์ผลบุญเป็นอย่างมาก และความเชื่อนั้นได้ปรากฏเป็นคำพูดของคนในอดีตที่ว่า การสร้างหนังสือใบลานหนึ่ง ตัวอักษรนั้นเท่ากับการสร้างพระพุทธรูป 1 องค์ สิ่งเหล่านี้จึงมีอิทธิพลต่อความเชื่อของผู้คน ในยุคต่อ ๆ มา ทั้งนี้ความเชื่อในการสร้างหนังสือใบลานต้องอาศัยผู้ที่มืองค์ความรู้ในการอ่าน การจารอักษรธรรมอีสาน หรือว่าอักษรไทยน้อย รวมไปถึงอักษรขอม ถึงจะสามารถ สร้างหนังสือใบลานได้ ผู้ที่ไม่มืองค์ความรู้ด้านนี้จึงต้องอาศัยการจ้างวานผู้ที่สามารถจารได้ มาสร้างหนังสือใบลานเพื่อถวายไว้ที่วัดโดยจะเป็นเจ้าภาพในการสร้างหนังสือ โดยให้ผู้ที่จาร นั้นกล่าวถึงชื่อผู้ที่จ้างวานลงไปในหนังสือใบลานในแผ่นสุดท้ายของเรื่องนั้น ๆ โดยข้อความ นั้นจะกล่าวถึงตนเองเพื่อให้ได้รับอานิสงส์ผลบุญในภายภาคหน้า รวมไปถึงบางครั้งยังปรากฏ การอุทิศส่วนกุศลให้พ่อแม่พี่น้องที่ล่วงลับไปแล้วอีกด้วย การนิยมนำจารคัมภีร์หรือสร้าง หนังสือผูกคือการสร้างกุศล ด้วยแนวคิดนี้จึงมีผลต่อการสืบทอดขนบธรรมเนียมการจ้าง จารคัมภีร์ใบลานและเกิดการกระจายตัวของคัมภีร์ในอดีตที่ผ่านมา

ข้อความข้างต้นเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจของคณะวิจัยว่าใบลานที่พบมัต นั้นครบถ้วนหรือไม่ ถ้าพิจารณาลำดับผูกเรียงครบแล้ว เช่น ผูกที่ 1 ผูกที่ 2 ผูกที่ 3 ฯลฯ แต่ถ้าเรียงไม่ครบตามลำดับให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าไม่ครบชุด แล้วค่อยหาใบลานในกองที่ แดกผูก (ซึ่งอยู่ในขั้นตอนต่อไป) มาเทียบหา

ขั้นต่อมาในกรณีทีลำดับผูกเรียงกันครบ ให้พิจารณาเนื้อหาและข้อความ ในหน้าสุดท้ายประกอบกัน จากตัวอย่างคำอธิบายภาพที่ 4-5 ในข้อความข้างต้น ถ้าปรากฏในหน้าสุดท้ายของผูกสุดท้าย และอ่านเนื้อหาในเรื่องอย่างคร่าว ๆ ว่าจบหรือไม่ ก็จะเป็นข้อมูลประกอบการตัดสินใจและสันนิษฐานได้ว่าใบลานที่จัดระบบนั้นครบชุด

ขั้นตอนที่ 3 นำคัมภีร์ใบลานที่ไม่ครบชุดทั้งหมดนั้นมาจัดเรียงไว้ เพื่อหาผู้ที่ เป็นชุดเดียวกัน โดยนำเอาคัมภีร์ใบลานทั้งหมดมาเรียงกันตามขั้นตอน ดังนี้

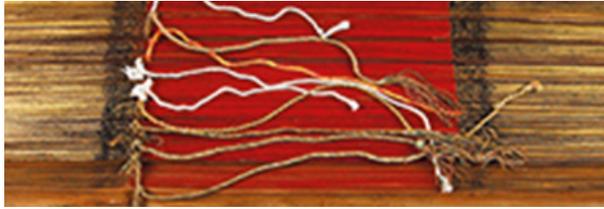
3.1) เรียงตามความยาวของคัมภีร์ใบลาน เพื่อจำแนกกลุ่มตามความ ยาว เนื่องจากคัมภีร์ใบลานที่นำมาจากรจะมีขนาดความยาวที่ต่างกัน ในขั้นตอนนี้เป็น การจำแนกในเบื้องต้นที่ยังไม่ละเอียด ซึ่งยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าเป็นผู้ เดียวกันหรือไม่ เพราะในบางครั้งก็เจอกรณีที่คัมภีร์ใบลานก็มีขนาดความกว้าง และความยาวใกล้เคียงกัน แต่ไม่ใช่เรื่องในชุดเดียวกัน เพื่อให้การคัดแยกจำแนกกลุ่มละเอียดชัดเจนยิ่งขึ้นจึง ต้องตรวจสอบในกระบวนการขั้นตอนต่อไป ก็คือการแยกชุดสี หรือที่เรียกว่าฉบับใบลาน ตรงสันคัมภีร์ใบลาน

ภาพที่ 6 วัดขนาดความยาวคัมภีร์ใบลานเพื่อจำแนกกลุ่ม

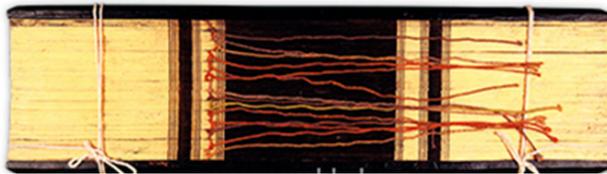
ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

3.2) จำแนกคัมภีร์ใบลานตามลักษณะของเอกสารใบลาน ตั้งสัน คัมภีร์ใบลานทั้งหมดขึ้น เพื่อแยกชุดสีและลวดลายที่ปรากฏตรงสันคัมภีร์ใบลาน ถ้าคัมภีร์ ใบลานอยู่ในเรื่องเดียวกันในมัตนั้น ลักษณะสีตรงสันคัมภีร์ใบลานจะมีสีเหมือนกัน ในการ จำแนกตามลักษณะดังกล่าวสามารถจัดหมวดหมู่คัมภีร์ใบลานได้เป็นอย่างดีและบ่งชี้ได้ว่า คัมภีร์ใบลานเป็นฉบับเดียวกันหรือไม่ ดังตัวอย่าง

ภาพที่ 7 คัมภีร์ใบลานฉบับล่องชาด

ที่มา: Yoo Nai Boon Magazine (2014)

ภาพที่ 8 คัมภีร์ใบลานฉบับล่องรัก

ที่มา: Yoo Nai Boon Magazine (2014)

Weeraprachak และ Unnatharawarangkun (1984, p.10) กล่าวว่า เอกสารใบลานหรือคัมภีร์ใบลานที่พบทั่วไปนั้น เมื่อพิจารณาริมขอบของเอกสารใบลาน นอกเหนือจากคัมภีร์ใบลานที่ราชสำนักสร้างหรือที่เรียกว่า “ฉบับหลวง” แล้วจะมีฉบับลักษณะหรือที่เรียกว่า “ฉบับ” แตกต่างกันไปตามความศรัทธาของผู้สร้าง และประเภทของเรื่องที่บ้านทักไว้โดยปกติไม่ว่าจะเป็นฉบับราชกรูร์ หรือฉบับเชลยศักดิ์ ในภาคกลางจะมีเพียง 5 ฉบับเท่านั้น คือ ฉบับลานดิบ ฉบับรักทึบ ฉบับล่องรัก ฉบับล่องชาด และฉบับทองทึบ

ในการอนุรักษ์และจัดระบบเอกสารโบราณประเภทคัมภีร์ใบลานในจังหวัดบุรีรัมย์ครั้งนี้พบลักษณะฉบับใบลานฉบับ ดังนี้

ตารางที่ 1 ลักษณะฉบับคัมภีร์ไบเบิล

ลำดับ	ลักษณะฉบับไบเบิล	คำอธิบาย
1.	ฉบับล่องชาด	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันเป็นสีแดงด้วยชาด แล้วคาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลว
2.	ฉบับล่องรัก	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันเป็นสีดำด้วยรัก แล้วคาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลว
3.	ฉบับทองทึบ	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันด้วยสีทองจากทองคำเปลวเพียงอย่างเดียว ไม่คาดด้วยรักหรือชาด
4.	ฉบับชาดทึบ	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันด้วยสีแดงจากชาด เพียงอย่างเดียว
5.	ฉบับรักทึบ	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันเป็นสีดำจากรักเพียงอย่างเดียว
6.	ฉบับลานดิบ	เอกสารไบเบิลที่ไม่ได้ลงพื้นตรงสันด้วยสีใดเลย ยังคงสภาพสีของลานเช่นเดิม
7.	ฉบับรักชาด	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันเป็นสีแดงด้วยชาด แล้วคาดสลับด้วยสีดำจากรัก
8.	ฉบับล่องรักชาด	คัมภีร์ไบเบิลที่ลงพื้นตรงสันเป็นสีแดงด้วยชาด คาดสลับด้วยสีดำจากรัก แล้วคาดสลับด้วยสีทองจากทองคำเปลวตรงส่วนปลายทั้งสองข้าง

3.3) ตรวจนับจำนวนผูกและเนื้อหาในคัมภีร์ไบเบิลว่าครบหรือไม่ มีทั้งหมดกี่ผูก หากมีครบก็ห่อหรือมัดไว้ชั่วคราว และนำไปจัดอยู่ในกลุ่มที่ครบชุดแล้วเตรียมที่จะลงทะเบียน จากนั้นก็แยกคัมภีร์ไบเบิลที่ไม่เข้าชุดกันเก็บไว้เป็นอีกส่วนหนึ่งโดยเฉพาะแล้วจัดเป็นหมวดรวมหลายหมวด ส่วนไบเบิลที่แตกผูกไม่ครบชุดซึ่งไม่สามารถระบุชื่อและรวมชุดได้ก็จัดเป็นหมวดไบเบิลแตกผูกต่อไป

ขั้นตอนที่ 4) การอนุรักษ์ทำความสะอาดคัมภีร์ใบลานโดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ (จะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อที่ 2 การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานต่อไป)

ขั้นตอนที่ 5) บันทึกรายชื่อข้อมูลลงทะเบียนคัมภีร์ใบลาน และเขียนใบปะหน้า

การบันทึกข้อมูลจากคัมภีร์ใบลานในการสำรวจแต่ละครั้ง หากบันทึกรายละเอียดมากเท่าใดก็จะมีประโยชน์ต่อผู้สำรวจและผู้สนใจศึกษาค้นคว้ามากเท่านั้น เพราะการทำทะเบียน จะทำให้ทราบจำนวนและชื่อเรื่องของเอกสารที่มีอยู่ ส่วนข้อมูลอื่น ๆ ก็จะถูกถึงชื่อเอกสาร ชื่อผู้จาร หมวดหมู่ สภาพ อายุ จำนวนหน้าลาน ข้อความท้ายใบลาน เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้สนใจที่จะศึกษา

Rawarin (2011, pp.61–62) กล่าวว่า การลงทะเบียนคัมภีร์ใบลานเป็นงานหนึ่งที่มีความยุ่งยากซับซ้อนมากพอสมควร ด้วยปัจจัยเฉพาะของคัมภีร์ใบลาน ซึ่งนอกจากจะมีรูปลักษณะความประณีต สภาพที่แตกต่างกันแล้ว ยังมีปัจจัยเรื่องอักษร ภาษา และเนื้อหาสาระ โดยเฉพาะด้าน เนื้อหาสาระเป็นอุปสรรคในการแยกหมวดหมู่เป็นอย่างมาก ทำให้วิธีการลงทะเบียนคัมภีร์ใบลานมีขั้นตอนในการดำเนินงานที่ต้องใช้ความรู้เฉพาะทางค่อนข้างมาก ซึ่งต้องทำความเข้าใจกับบัตรข้อมูลที่จะกรอกด้วย

ในการสำรวจใบลาน ผู้สำรวจต้องกำหนดเครื่องมือ หรือ แบบสำรวจ ขึ้นอยู่กับคณะสำรวจจะเรียกชื่ออย่างไร เช่น “แบบบันทึกข้อมูลเอกสารโบราณ” ของสถาบันวิจัยสังคม, “บัตรข้อมูลคัมภีร์ใบลานล้านนา” ของโครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม, “แบบสำรวจคัมภีร์ใบลานและพับสา” ของกลุ่มใบลาน อาคารเรือนเดิม เป็นต้น ในการวิจัยครั้งนี้ใช้ชื่อแบบสำรวจว่า “แบบกรอกข้อมูลเอกสารโบราณ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์” ซึ่งได้ปรับปรุงแบบมาจากแบบสำรวจข้อมูลเอกสารใบลานของกลุ่มงานเอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ดังภาพที่ 9

แบบกรอกข้อมูลเอกสารโบราณ

จังหวัด _____ บุรีรัมย์ _____ ชื่อสถานที่ _____ วัดตลาดโพธิ์ _____ ตำบล _____ อำเภอ _____ ลำปลายมาศ _____

ชื่อเรื่อง _____

- หมวด () ๐๑ พระวินัย () ๐๘ โยวาทคำสอน () ๑๕ กฎหมาย
) ๐๒ พระสูตรตันตปิฎก () ๐๙ ประเพณีพิธีกรรม () ๑๖ ตำราอักษรศาสตร์
) ๐๓ พระอภิธรรม () ๑๐ ธรรมทั่วไป () ๑๗ กวีนิพนธ์ร้อยกรอง
) ๐๔ คัมภีร์ภาษาบาลี () ๑๑ นิยายธรรม () ๑๘ ตำราโหราศาสตร์
) ๐๕ บทสวดมนต์ () ๑๒ นิยายนิทานพื้นบ้าน () ๑๙ ตำรายา
) ๐๖ อานิสงส์ /ฉลอง () ๑๓ ตำนานพุทธศาสนา () ๒๐ รวมหลายหมวด
) ๐๗ ขาดก () ๑๔ ตำนานเมือง/ราชวงศ์ () ๒๑ อื่นๆ _____

อักษร () ไทย () ธรรมอีสาน () ไทยน้อย () ขอม () อื่นๆ _____

ภาษา () ไทย () ไทยอีสาน/ลาว () บาลี () อื่นๆ _____

ลักษณะเอกสาร () โบราณยาว () โบราณสั้น () สมุดข่อย () อื่นๆ ...

จาร/บันทึก เมื่อ () จ.ศ. _____ () พ.ศ. _____ () ไม่ปรากฏ

จำนวนผูก/เล่ม ที่พบ _____ ผูก/เล่ม

ลักษณะชุด () ครบชุด () ไม่ครบชุด () ไม่ปรากฏ () ต่างชุด

สภาพเอกสาร () ดีมาก () ดี () ชำรุดเล็กน้อย () ชำรุดมาก

การซ่อมแซม () ซ่อมสายสนอง () ซ่อมตัวใบลานหรือสมุดข่อย () ไม่ได้ซ่อม

() ไม่ประทับใจ () หอผ้าใหม่ () ทำความสะอาด () อื่นๆ _____

ถ่ายไมโครฟิล์ม () ไม่ถ่าย () ถ่ายเมื่อวันที่ _____ เดือน _____ พ.ศ. _____

หมายเหตุ _____ วันที่ _____ เดือน _____ ปี _____ ที่สำรวจ

ชื่อผู้สำรวจ (๑) _____ (๒) _____

ภาพที่ 9 แบบกรอกข้อมูลเอกสารโบราณ

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

หลังจากกรอกข้อมูลทะเบียนคัมภีร์ใบลานเสร็จเรียบร้อยแล้วตามแบบฟอร์มในภาพที่ 9 ทางคณะวิจัยจะได้ข้อมูลค่อนข้างละเอียดและเป็นฐานข้อมูลสำหรับผู้ที่สนใจศึกษาต่อไป หลังจากการกรอกข้อมูลแล้วเสร็จผู้วิจัยได้นำข้อมูลบางส่วนเหล่านั้นมาเขียนใบปะหน้าคัมภีร์ใบลานเพื่อให้ทราบว่าคัมภีร์ใบลานเรื่องนั้นอยู่ในหมวดอะไร มีทั้งหมดกี่ผูก ลักษณะชุด ไม่ปะกับธรรมดาหรือแกะลวดลาย ตลอดจนภาษาและตัวอักษรที่ใช้จารในคัมภีร์ใบลานนั้นคืออักษรโบราณชนิดใด จากข้อมูลเบื้องต้นของใบปะหน้านั้นเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่สนใจศึกษาคัมภีร์ใบลานว่ามัตนั้นคือเรื่องอะไร หมวดไหน อักษรชนิดใด โดยที่ไม่ต้องแกะผ้าห่อคัมภีร์ใบลานให้เสียเวลา ใบปะหน้านั้นถ้าย้อนกลับไปในวัฒนธรรมการจารคัมภีร์ใบลานในยุครุ่งเรืองที่มีการสืบทอดวัฒนธรรมประเภทนี้อยู่ก็เปรียบเสมือน ไม้ ปี่ หรือ ไม้ ฎีกา ที่บอกชื่อเรื่องนั่นเอง ไม้ปี่ หรือ ไม้ฎีกา นั้นทำมาจาก ทองเหลือง งา ผ้า หนัง และ ไม้ไผ่

หมวด..... จำนวนผูก.....

ชื่อเรื่อง.....

ลักษณะชุด.....

ไม่ปะกับ.....

ตัวอักษร.....

ภาพที่ 10 ตัวอย่างใบปะหน้าคัมภีร์ใบลาน

ภาพที่ 11 ตัวอย่างไม้ปี่ หรือไม้ฎีกา

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

ขั้นตอนที่ 6) การห่อผ้าและมัดคัมภีร์ใบลาน (จะกล่าวโดยละเอียดในหัวข้อที่ 2 การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานต่อไป)

ขั้นตอนที่ 7) สรุบบัญชีรายชื่อของคัมภีร์ใบลานที่ได้จัดระบบ เป็นการสรุปจากแบบกรอกข้อมูลในขั้นตอนที่ 5 เพื่อให้วัดหรือสถานที่ที่ไปจัดระบบคัมภีร์ใบลานเก็บไว้ 1 ชุด และทีมวิจัยเก็บไว้อีก 1 ชุด ในเอกสารสรุบบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลานจะประกอบไปด้วย ชื่อเรื่อง หมวดหมู่ ลักษณะตัวอักษร จำนวนผูก ลักษณะเอกสาร และสภาพใบลาน

ตารางที่ 2 ตัวอย่างตารางสรุปบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลาน

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	หมวด	ตัวอักษร	จำนวน ผูก	ลักษณะ เอกสาร	ลักษณะชุด/ สภาพ
1	ปกิณกะพระวินัย	01 พระวินัย	ธรรมอีสาน	5	ใบลานยาว	ต่างชุด/ดีมาก
2	ศิริมานนทสูตร	02 พระ สูตรตันตปิฎก	ธรรมอีสาน	7	ใบลานยาว	ไม่ครบชุด/ ดีมาก
3	ปกิณกะมูล นิพพาน	02 พระ สูตรตันตปิฎก	ธรรมอีสาน	9	ใบลานยาว	ต่างชุด/ดี

ในการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในจังหวัดบุรีรัมย์ จำนวน 5 แห่ง ปรากฏตัวอักษรที่ใช้ร่วมกันคือ อักษรโบราณอีสาน มีทั้งสิ้น 3 ตัวอักษร ได้แก่ อักษรธรรมอีสาน อักษรขอมไทย และอักษรไทยน้อย มีหลายหมวดหมู่ทั้งคติโลกและคติธรรม ลักษณะใบลานยาวปรากฏมากกว่าใบลานสั้น คัมภีร์ใบลานทั้งหมดมี 1,073 ผูก จัดระบบแยกหมวดหมู่ได้ 16 หมวดหมู่ ดังนี้ 1) หมวดพระวินัย 2) หมวดพระสูตรตันตปิฎก 3) หมวดพระอภิธรรม 4) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี 5) หมวดชาดก 6) หมวดนิยายธรรม 7) หมวดนิยายนิทานพื้นบ้าน 8) หมวดตำนานพุทธศาสนา 9) หมวดตำรายา 10) หมวดโหราศาสตร์ 11) หมวดโอวาทคำสอน 12) หมวดอาเนียงส์/ฉลอง 13) หมวดบทสวดมนต์ 14) ปกิณกะบทสวดมนต์ 15) หมวดธรรมทั่วไป 16) หมวดรวมหลายหมวด สามารถสรุปตามสถานที่ที่จัดระบบคัมภีร์ใบลานได้ดังต่อไปนี้

1. สรุปการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในสำนักคิลปะ และวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์

จำนวนจำนวนคัมภีร์ใบลานมีทั้งหมด 203 ผูก ประกอบด้วย ใบลานยาว จำนวน 199 ผูก ใบลานสั้นจำนวน 4 ผูก โดยจำแนกลักษณะตัวอักษรที่ใช้ในการจารึกได้ 3 ประเภทคือ อักษรธรรมอีสาน อักษรขอมไทย อักษรไทยน้อย (อักษรลาวเดิม) นอกจากนี้ยังสามารถจำแนกตามเรื่องราวที่มีการจารึกไว้ซึ่งแบ่งออกเป็น 10 หมวด ดังต่อไปนี้

- 1) หมวดพระวินัย มี 1 เรื่อง ได้แก่ ปกิณกะพระวินัย
- 2) หมวดพระสูตรตันตปิฎก มี 3 เรื่อง ได้แก่

- (1) คิริมานันทสูตร
- (2) ปกิณกะพระสูตร
- (3) ปกิณกะมูลนิพพาน
- 3) หมวดพระอภิธรรม มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) พระอภิธรรม 7 คัมภีร์
 - (2) ปกิณกะพระอภิธรรม
- 4) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) มูลกัจจายน์
 - (2) ปกิณกะภาษาบาลี
- 5) หมวดชาดก มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) มโหสถ
 - (2) ปกิณกะพระเวสสันดร
- 6) หมวดนियายธรรม มี 1 เรื่อง ได้แก่ ปกิณกะนियายธรรม
- 7) หมวดนियานิทานพื้นบ้าน มี 6 เรื่อง ได้แก่
 - (1) การะเกด
 - (2) สิ้นไซ
 - (3) สุริวงศ์
 - (4) บัวละพันระ
 - (5) มหาวงศ์แดงอ่อน
 - (6) ปกิณกะนิทานพื้นบ้าน
- 8) หมวดตำนานพุทธศาสนา มี 4 เรื่อง ได้แก่
 - (1) อุรังคธาตุ
 - (2) สังขอมธาตุ
 - (3) พระเจ้าใช้ชาติ
 - (4) ปกิณกะตำนานพุทธศาสนา
- 9) หมวดเวชศาสตร์ มี 1 เรื่อง ได้แก่ ตำรายา
- 10) หมวดโหราศาสตร์ มี 1 เรื่อง ได้แก่ โหราศาสตร์
- 11) หมวดรวมหลายหมวด มี 1 เรื่อง ได้แก่ ปกิณกะรวมหลายหมวด

2. สรุปรการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในวัดมณีจันทร์ ตำบลมะเฟือง
อำเภอพุทธไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

จำนวนคัมภีร์ใบลานยาวมีทั้งหมด 428 ผูก โดยสามารถจำแนกลักษณะตัวอักษรได้ 3 ประเภท คือ อักษรธรรมอีสาน อักษรขอมไทย และอักษรไทยน้อย (อักษรลาวเดิม) จากใบลานทั้งหมดนี้สามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ 11 หมวด ดังต่อไปนี้

- 1) หมวดพระสุตตันตปิฎก มี 3 เรื่อง ได้แก่
 - (1) มูลนิพพาน
 - (2) ปกิณกะพระสูตร
 - (3) ปกิณกะมูลนิพพาน
- 2) หมวดพระอภิธรรม มี 3 เรื่อง ได้แก่
 - (1) พระอภิธรรม 7 คัมภีร์
 - (2) ปกิณกะพระอภิธรรม
 - (3) สัตตปัปรณาภิธรรม
- 3) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลีมี 1 เรื่อง ได้แก่ มูลกัจจายน์
- 4) หมวดบทสวดมนต์ มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) ปกิณกะบทสวดมนต์
 - (2) สวดมนต์กลาง/สวดมนต์น้อย
- 5) หมวดอาณิสงส์/ฉลอง มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) ฉลองทาน/ฉลองพระไตรปิฎก
 - (2) ปกิณกะอาณิสงส์/ฉลอง
- 6) หมวดชาดก มี 3 เรื่อง ได้แก่
 - (1) พระเวสสันดร
 - (2) ปกิณกะพระ-เวสสันดร
 - (3) วิฑูรบัณฑิต
- 7) หมวดโอวาทคำสอน มี 1 เรื่อง ได้แก่ ลุงสอนหลาน
- 8) หมวดธรรมทั่วไป มี 1 เรื่อง ได้แก่ พระนิโรจน์อริยสัง
- 9) หมวดนินายธรรม มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) แปดหมื่นสี่พันชั้นธิ์
 - (2) ปกิณกะ-นินายธรรม

- 10) หมวดนิยายนิทานพื้นบ้าน มี 5 เรื่อง ได้แก่
 - (1) จันทฆาต
 - (2) พระยาอุสุราช
 - (3) ว่างสมาลีณี
 - (4) โสวัตร์
 - (5) ปกิณกะนิยายนิทานพื้นบ้าน
- 11) หมวดตำนานพุทธศาสนา มี 3 เรื่อง ได้แก่
 - (1) พระเจ้าเสียบโลก
 - (2) สังขอมธาตุ
 - (3) ปกิณกะตำนานพุทธศาสนา
- 12) หมวดรวมหลายหมวด มี 1 เรื่อง ได้แก่ ปกิณกะรวมหลายหมวด

3. สรุปการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในวัดอิสลามทะเลเมนชัย อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

จำนวนเอกสารใบลานยาวมีทั้งหมด 144 ผูก โดยสามารถจำแนกลักษณะตัวอักษรได้ 2 ประเภท คือ อักษรธรรมอีสาน และอักษรขอมไทย จากใบลานทั้งหมดนี้สามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ 9 หมวด ดังต่อไปนี้

- 1) หมวดชาดก มี 2 เรื่อง ได้แก่
 - (1) เรื่องปกิณกะพระเวสสันดร
 - (2) เรื่องพระเวสสันดร
- 2) หมวดพระอภิธรรม มี 1 เรื่อง ได้แก่ (1) เรื่องพระอภิธรรม 7 คัมภีร์
- 3) หมวดนิยายนิทานพื้นบ้าน มี 4 เรื่อง ได้แก่
 - (1) เรื่องปกิณกะนิทานพื้นบ้าน (เสียวสวาด 2 ผูก ลำพระอินทร์ 1 ผูก แม่ไก่ 1 ผูก สุวรรณสังข์ 1 ผูก ธาดุสะกึ่ง 1 ผูก เตปทุมมา 3 ผูก)
 - (2) เรื่องสุวรรณจักรกumar
 - (3) เรื่องสุพรมโมกขา
 - (4) เรื่องจันทฆาต

4) หมวดอาณิสงส์ฉลอง มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) เรื่องปกิณกะอาณิสงส์ฉลอง (ฉลองหนังสือ 1 ผูก ฉลองเจดีย์ทราย 1 ผูก ฉลองเทียน 1 ผูก ฉลองทุ่ง 1 ผูก ฉลองปฏิภ 1 ผูก ฉลองตุ๊ก 4 ผูก สรรพทาน 4 ผูก)

5) หมวดนิยายธรรม มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) เรื่องปกิณกะนิยายธรรม (พระธรรม 3 ไตร 6 ผูก ปัญญาบารมี หลวง 3 ผูก พระเจ้าแทนน้านมแม่ 1 ผูก ชมพูบดี 1 ผูก)

6) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี มี 1 เรื่อง ได้แก่ (1) เรื่องคัพพสนธิ, ตัสสิ

7) หมวดบทสวดมนต์ มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) เรื่องปกิณกะบทสวด (อุณหสวโชย 10 ผูก ปัญญาบารมี 2 ผูก ปาฏิโมกข์ 1 ผูก บทสวด 1 ผูก)

8) หมวดพระสูตรตันตปิฎก มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) เรื่องปกิณกะพระสูตรตันตปิฎก (อาการวัตตสูตร 1 ผูก มูลนิพพาน 2 ผูก เทวทูตสูตร 5 ผูก สาราการวิชาสูตร 1 ผูก)

9) หมวดตำนานพุทธศาสนา มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) เรื่องปกิณกะตำนานพุทธศาสนา (สังฆอมธาตุ 6 ผูก ปฐมสมโพธิ 2 ผูก ไตรโลกวินิจฉัย 1 ผูก มหาธาตุ 1 ผูก)

4. สรุปการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในวัดแจ้งตลาดโพธิ์ อำเภอลำปลายมาศ จังหวัดบุรีรัมย์

จำนวนเอกสารใบลานยาวมีทั้งหมด 298 ผูก และใบลานสั้น 12 ผูก โดยสามารถจำแนกลักษณะตัวอักษรได้ 2 ประเภท คือ อักษรธรรมอีสาน และอักษรขอมไทย โดยภาษาที่ใช้เป็นภาษาอีสานและภาษาเขมรถิ่น จากใบลานทั้งหมดนี้สามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ 8 หมวด ดังต่อไปนี้

1) หมวดพระอภิธรรม มี 1 เรื่อง ได้แก่

(1) ปกิณกะพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ อักษรขอม ไทยจำนวน 84 ผูก

(2) ปกิณกะพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ อักษรธรรมอีสาน 28 ผูก

2) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลีมี 5 เรื่อง ได้แก่

(1) มูลกัจจายน์

(2) พระธรรมบท

- (3) ปฐมสมโพธิ
 (4) ปกิณกะมูลกัจจายน์
 (5) ปกิณกะคัมภีร์ภาษาบาลี (ธรรมบท 3 ผูก, อนุโลม 2 ผูก) อักษร
 ขอมไทย จำนวน 5 ผูก

3) หมวดอานิสงส์/ฉลอง มี 5 เรื่อง ได้แก่

- (1) ฉลองพระไตรปิฎก
 (2) ฉลองกฐิน
 (3) ฉลองเวสสันดร
 (4) ฉลองฉมาปณกิจ
 (5) สรรพทาน

4) หมวดชาดก มี 3 เรื่อง ได้แก่

- (1) พระเวสสันดร
 (2) พระมาลัย
 (3) สุวรรณสาม

5) หมวดธรรมทั่วไป มี 1 เรื่อง ได้แก่ (1) สังขอมธาตุ

6) หมวดนินยธรรม มี 1 เรื่อง ได้แก่ (1) ธรรม 3 ไตร

- 7) หมวดปกิณกะรวมหลายหมวด มี 24 เรื่อง ได้แก่ (1) สมันตะ (2)
 นิพพานสูตร (3) มูล-นิพพาน (4) ทุกขสังัจจ (5) พระยาธรรมเอกราช (6) ธาตุห้วง
 (7) เตปทุมมา (8) พิมพา (9) นาคเสน (10) สาลากวีวิชาสูตร (11) พระธรรมนันทชาติ
 (12) โลกศาสนา (13) ธรรมดาสอนโลก (14) อานิสงส์พระไตรปิฎก (15) อานิสงส์
 (16) ไตรปิฎก (17) พระวิมารณา (18) ทุกข์อริยสังัจจ (19) นิตานราชมานพ
 (20) ปฐมสมันตะ (21) เวสสันดรชาดก (22) พระตติยสังคยานา (23) พระมาลัย
 (24) อนาคตวงศ์

8) ปกิณกะบทสวดมนต์ มี 3 เรื่อง ได้แก่

- (1) อุณหสวไชย
 (2) วิสุทธินยา
 (3) ปัญญาบารมี

5. สรุปรายการจัดระบบคัมภีร์ใบลานในวัดโคกเหล็ก อำเภอห้วยราช
จังหวัดบุรีรัมย์

จำนวนเอกสารใบลานยาวมีทั้งหมด 104 ผูก โดยสามารถจำแนกลักษณะตัวอักษรได้ 2 ประเภท คือ อักษรไทย และอักษรขอมไทย/ขอมบาลี โดยภาษาที่ใช้เป็นภาษาไทยและภาษาเขมรถิ่น จากใบลานทั้งหมดนี้สามารถแบ่งเป็นหมวดหมู่ได้ 5 หมวด ดังต่อไปนี้

1) หมวดพระสุตันตปิฎก มี 1 เรื่อง ได้แก่ ปกิณกะพระสุตันตปิฎก

2) หมวดพระอภิธรรมมี 1 เรื่อง ได้แก่

2.1) ปกิณกะพระอภิธรรม 7 คัมภีร์ ได้แก่

(1) พระธาตุกถา

(2) พระยมก

(3) พระมหาปฏิฐาน

(4) พระบุคคลบัญญัติ

(5) พระวิงค์

(6) พระกถาวัตถุ

3) หมวดธรรมทั่วไป มี 1 เรื่อง ได้แก่ พระไตรปิฎกเทศนา อักษรไทย 23 ผูก

4) หมวดชาดก มี 2 เรื่อง ได้แก่

(1) พระเวสสันดร อักษรธรรมอีสาน อักษรไทย จำนวน 6 ผูก

(2) ปกิณกะพระเวสสันดรชาดก อักษรขอม จำนวน 9 ผูก

(1. เวสสันดร 2. พระมาลัย 3. ทศพร 4. คาถาพัน 5. กุมาร 6. จุลพน)

5) หมวดปกิณกะรวมหลายหมวด มี 8 เรื่อง อักษรขอม ได้แก่

(1) ฉลองปิฎก

(2) ฉลองปฏิมากร

(3) อานิสงส์ผ้าป่า

(4) ตำนานพระพุทธบาท

(5) ฉลองศัพท์าน

(6) นิพพานสูตร

(7) ปฐมสังคายนา

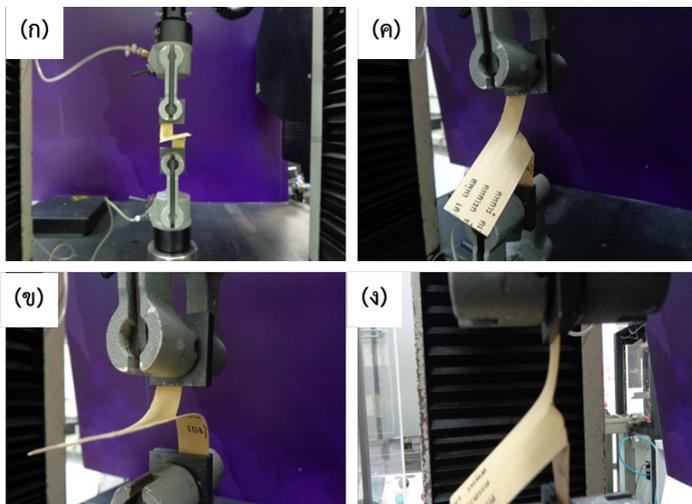
(8) พระไตรลักษณ์

2. การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานโดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ในการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานในครั้งนี้ได้ดำเนินงานโดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์เพื่อการป้องกัน หรือหลีกเลี่ยงจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมสภาพ เพื่อคงคัมภีร์ใบลานให้อยู่ในสภาพเดิมให้มากที่สุด โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1 การอนุรักษ์ทำความสะอาดคัมภีร์ใบลานโดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

การอนุรักษ์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ เป็นการปฏิบัติการอนุรักษ์ (Conservation Treatment) คือ การที่จะรักษา หยุดยั้งปัญหาที่ทำให้เกิดการชำรุด และแก้ไขสิ่งชำรุดที่เกิดขึ้นกับเอกสารใบลานให้กลับคืนสู่สภาพเดิม โดยสภาพและปัญหาที่เกิดขึ้นกับใบลานจะเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติและองค์ประกอบทางเคมีของใบลานด้วย ซึ่งองค์ประกอบทางเคมีของใบลานเป็นวัสดุที่ประกอบด้วยเซลลูโลส จากการศึกษาทางวิทยาศาสตร์พบว่า ใบลานที่อยู่ในวงศ์ *Corypha umbraculifera* ที่นำมาใช้ทำเอกสารใบลาน มีแอลฟาเซลลูโลส (α -cellulose) 41 - 49 % และลิกนิน ประมาณ 28 - 43 % นอกจากนี้ยังมีสารประเภทเอสเทอร์ (ester) ของกรดไขมันที่มีจำนวนอะตอมของคาร์บอนระหว่าง 16 - 24 อะตอม กับแอลกอฮอล์ที่มีจำนวนอะตอมสูงกว่า 16 อะตอม สารประกอบนี้คือ น้ำมันธรรมชาติ (natural oil) ที่มีอยู่ในใบลานจะทำให้ใบลานมีคุณสมบัติที่อ่อนตัวบิดงอได้โดยไม่แตก นอกจากนี้ยังเป็นตัวที่รักษาใบลานให้อยู่ในสภาพที่คงทนอีกด้วยและป้องกันน้ำซึมได้ สำหรับผลการทดสอบความคงทนต่อการฉีกขาดของใบลานแสดงดังภาพที่ 12

ภาพที่ 12 การทดสอบความคงทนต่อการฉีกขาดของใบลาน

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

จากภาพที่ 12 ได้นำใบลานที่แตกผุกรวมตัดให้ได้ขนาด กว้าง 1 นิ้ว ยาว 3 นิ้ว แล้วกรีดให้เป็นรอยฉีกตรงกึ่งกลางของความกว้าง ลึกเข้าไป 1 นิ้ว จากนั้นนำเข้าเครื่องทดสอบความคงทนต่อการฉีกขาดดังแสดงในภาพที่ 11 (ก) โดยใช้ความเร็วของเครื่องมือในการทดสอบ 50 มิลลิเมตรต่อนาที ผลการทดสอบพบว่า ใบลานไม่สามารถฉีกตามรอยซั้่น้ำที่ได้กรีดไว้เบื้องต้นไปจนถึงปลายสุดได้ เกิดการฉีกขาดเป็นแนวขวางดังแสดงในภาพที่ 11 (ง) ซึ่งแสดงให้เห็นว่าโครงสร้างของใบลานที่ถูกเก็บมานานทำให้เกิดการเสียหายตามธรรมชาติคือ ความเหนียว ความยืดหยุ่น และการบิดงอ นั้นหายไป จึงทำให้เกิดการเปราะฉีกขาด และแตกหักได้ง่าย สำหรับการทำให้ใบลานคืนสภาพที่มีความเหนียวและทนต่อการบิดงอดั้งเดิมนั้นไม่สามารถทำได้ เหมือนกับการทำใบไม้แห้งให้กลับมาเป็นใบไม้สดคงเป็นไปได้อย่าง ดั่งนั้นทางคณะผู้วิจัยจึงได้อนุรักษ์เอกสารใบลานโดยการชะลอการเสื่อมสภาพตามกาลเวลาของใบลาน โดยการทดสอบความเป็นกรดของใบลานเพราะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ใบลานเปราะ ซึ่งผลการทดสอบพบว่าใบลานส่วนใหญ่่นั้นมีสภาพเป็นกลางและมีบางฉบับที่มีความเป็นกรดเล็กน้อย โดยเมื่อเช็คทำความสะอาดและทดสอบความเป็นกรดอีกครั้ง พบว่าความเป็นกรดนั้นหายไป ซึ่งในขั้นตอนการเช็คทำความสะอาดจะเช็ดด้วยแอลกอฮอล์ความ

เข้มข้น 50% เป็นการเช็ดทำความสะอาดคราบสกปรก รอยเปื้อนต่างๆ เมื่อเช็ดทำความสะอาดสะอาดเรียบร้อยแล้วรอให้แอลกอฮอล์ระเหยแห้งหมด ก็ทำการเช็ดด้วยน้ำมันยูคาลิปตัสเป็นขั้นตอนสุดท้าย เพื่อคืนความยืดหยุ่นหรือความเหนียวของใบลานให้กลับมามีความแข็งแรงช่วยป้องกันไม่ให้สัตว์หรือแมลงกัดกินใบลานให้เกิดความเสียหายได้

2.2 การเปลี่ยนสายสนอง

สายสนอง คือ เชือกที่ร้อยคัมภีร์ใบลานเข้าด้วยกันเป็นผูก อาจใช้เชือกป่าน ปอ หรือเส้นไหม บางครั้งผู้หญิงที่มีศรัทธามากก็นำเส้นผมตนเองมาร้อยถักทำเป็นเส้นเพื่อร้อยคัมภีร์ใบลาน โดยทั่วไปจะร้อยรูด้านซ้ายของคัมภีร์ใบลาน คัมภีร์ใบลานแต่ละผูกจะมีเชือกร้อยใบลานแต่ละแผ่นเข้าด้วยกันเป็นผูก เรียกว่า สายสนอง ในการลงพื้นที่วิจัยครั้งนี้ได้ทำการอนุรักษ์โดยการทำการเปลี่ยนสายสนองในกรณีที่สายเดิมนั้นชำรุด เพื่อป้องกันคัมภีร์ใบลานแตกผูก เนื่องจากคัมภีร์ใบลานถูกจัดเก็บไว้เป็นเวลานาน ทำให้สายสนองนั้นชำรุดเสียหายค่อนข้างมาก

ภาพที่ 13 สายสนองร้อยใบลาน

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

2.3 การทอผ้าเสริมไม้ประกับและมัดคัมภีร์โบราณ

การทอผ้าเสริมไม้ประกับและมัดคัมภีร์โบราณเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการอนุรักษ์ เป็นการป้องกัน (Prevention) ที่มุ่งเน้น หยุดยั้ง หรือชะลอการชำรุดเสื่อมสภาพที่จะเกิดขึ้น ไม้ประกับเป็นไม้ที่ใช้ประกับด้านบนและด้านล่างของคัมภีร์โบราณ เพื่อให้คัมภีร์โบราณอยู่ในสภาพที่ไม่บิดงอ ไม่สึกขาดได้โดยง่าย การทอผ้าเสริมไม้ประกับและมัดคัมภีร์โบราณเป็นการป้องกันหรือหลีกเลี่ยงจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมสภาพ เช่น การบิดงอ ความชื้น ฝุ่นละออง แสง สัตว์ต่าง ๆ เป็นต้น

การทอผ้าเสริมไม้ประกับและมัดคัมภีร์โบราณมีขั้นตอน คือ ถ้าคัมภีร์โบราณมัดใดไม่มีไม้ประกับ ก็เสริมไม้ประกับเพื่อความคงทนแข็งแรงไม่บิดงอ ถ้าผ้าห่อคัมภีร์โบราณผืนเดิมยังใช้ได้ ให้นำไปปิดฝุ่นทำความสะอาดเบื้องต้น แล้วนำมาทอเป็นชั้นแรก ต่อจากนั้นก็เอาผ้าด้ายดิบห่อทับอีกชั้นหนึ่ง ในอดีตนั้นผู้ที่สร้างคัมภีร์โบราณถ้ามีศรัทธาในพุทธศาสนา มากก็จะถวายผ้าไหม มัดหมี่ ลวดลายต่าง ๆ ตามศรัทธาผู้สร้างมาห่อคัมภีร์โบราณ การทอผ้าอาจเริ่มต้นที่มุมผ้าหรือกึ่งกลางตรงริมผ้าก็ได้ แล้วม้วนไปเรื่อย ๆ พอได้ระยะหนึ่งก็เก็บมุมผ้าให้เรียบร้อย แล้วม้วนต่อไป

ภาพที่ 14 การห่อคัมภีร์โบราณ

ภาพที่ 15 การมัดผ้าโดยมีใบปะหน้ากำกับไว้

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

หลังจากม้วนจนหมดผ้าแล้วก็เอาใบปะหน้ามาร้อยเชือกแล้วก็มัดคัมภีร์โบราณเป็นเปลาะ ๆ 3 - 6 เปลาะ ตามแต่ขนาดความยาวของใบลาน ซึ่งส่วนมากจะทำเปลาะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัสจึงจะสวย ซึ่งการมัดแบบโบราณมักจะมีมัดแบบ “ตรีสิงเห” คือการดึงครั้งเดียวสามารถแก้มัดได้ด้านหนึ่ง ดึงอีกครั้งหนึ่งสามารถแก้มัดได้อีกข้างหนึ่ง เมื่อมัดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ถ้ามีไม้ซี่หรือไม้ฎีกาก็ให้เสียบไว้ด้านหน้ามัดคัมภีร์นั้น โดยผูกเชือกติดไว้กับเชือกมัดคัมภีร์เป็นการเสร็จสิ้นกระบวนการทอและมัดคัมภีร์โบราณ

ภาพที่ 16 คัมภีร์ใบลานหลังจากเสร็จสิ้นกระบวนการอนุรักษ์

ที่มา: Phiphat Prasertsang et al. (2019)

หลักการสำคัญในการปฏิบัติการอนุรักษ์สรุปได้ดังนี้

1. ตรวจสอบชนิดของเอกสารโบราณที่จะทำการอนุรักษ์ โดยตรวจสอบดูลักษณะของวัสดุ คุณสมบัติทางเคมี และความไวต่อสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีวิทยาศาสตร์
2. ตรวจสอบปัญหา โดยการตรวจสอบดูลักษณะการชำรุดให้แน่ชัดว่ามาจากสาเหตุใด เกิดมากหรือน้อยเพียงใด
3. ตรวจสอบแนวทางและหยุดยั้งปัญหา เป็นการอนุรักษ์จัดปัญหาและแก้ไขตามลักษณะที่เกิดขึ้น โดยบูรณาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้เหมาะสม (Conservation Treatment)
4. เก็บรักษาในสภาพที่เหมาะสม หลังจากการดำเนินงานอนุรักษ์แล้ว ต้องหาทางป้องกันเหตุ (Prevention) ที่จะเกิดและทำให้คัมภีร์ใบลานชำรุดเสียหายอีก เช่น การห่อคัมภีร์ใบลานป้องกันฝุ่นละอองจากมูลสัตว์และแมลงซึ่งมีคุณสมบัติเป็นกรด การทาน้ำมันยูคาลิปตัสเพิ่มความชุ่มชื้นและกลิ่นไล่สัตว์และแมลงได้

สรุปและอภิปรายผล

ในบทความนี้จะนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการอนุรักษ์จัดระบบคัมภีร์โบราณ โดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ มีขั้นตอนดังนี้

1. การจัดระบบคัมภีร์โบราณในจังหวัดบุรีรัมย์

ขั้นตอนที่ 1 การรวบรวมคัมภีร์โบราณทั้งหมดในวัดหรือสถานที่ที่ทำการสำรวจ ตรวจสอบดูคัมภีร์โบราณเบื้องต้นที่ต้องสำรวจ เพื่อวางแผนในการดำเนินงานให้เหมาะสม

ขั้นตอนที่ 2 แยกคัมภีร์โบราณในมัดที่ครบชุดไว้ต่างหากจากคัมภีร์โบราณอื่น ๆ ที่แตกผูก ในขั้นตอนนี้ต้องอาศัยบุคคลากรผู้ที่สามารถอ่านอักษรโบราณได้ เนื่องจากการจะดูว่ามัดนั้นครบถ้วนหรือไม่ สามารถดูได้จากการตรวจสอบดูลำดับผูกว่าเรียงลำดับครบหรือไม่

ขั้นตอนที่ 3 นำคัมภีร์โบราณที่ไม่ครบชุดนั้นมาจัดเรียงไว้ เพื่อหาผูกที่เป็นชุดเดียวกัน โดยนำเอาคัมภีร์โบราณทั้งหมดมาเรียงกัน ตามขั้นตอน ดังนี้

3.1) เรียงตามความยาวของคัมภีร์โบราณ เพื่อจำแนกกลุ่มตามความยาว ในขั้นตอนนี้เป็นการจำแนกในเบื้องต้นที่ยังไม่ละเอียด ซึ่งยังไม่สามารถระบุได้อย่างชัดเจนว่าเป็นผูกเดียวกันหรือไม่

3.2) จำแนกคัมภีร์โบราณตามลักษณะของเอกสารโบราณ ตั้งสันคัมภีร์โบราณทั้งหมดขึ้น เพื่อแยกชุดสีและลวดลายที่ปรากฏตรงสันคัมภีร์โบราณ ถ้าคัมภีร์โบราณอยู่ในเรื่องเดียวกันในมัดนั้น ลักษณะสีตรงสันคัมภีร์โบราณจะมีสีเหมือนกัน ในการจำแนกตามลักษณะดังกล่าวสามารถจัดหมวดหมู่คัมภีร์โบราณได้เป็นอย่างดีและบ่งชี้ได้ว่าคัมภีร์โบราณเป็นฉบับเดียวกันหรือไม่

ขั้นตอนที่ 4) การอนุรักษ์ ทำความสะอาดโดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์

ขั้นตอนที่ 5) บันทึกข้อมูลลงทะเบียนคัมภีร์โบราณ การบันทึกข้อมูลจากคัมภีร์โบราณในการสำรวจแต่ละครั้ง หากบันทึกรายละเอียดมากเท่าใดก็จะมีประโยชน์ต่อเจ้าของผู้สำรวจและผู้สนใจศึกษาค้นคว้ามากเท่านั้น เพราะการทำทะเบียน จะทำให้ทราบจำนวนและชื่อเรื่องของเอกสารที่มีอยู่ ส่วนข้อมูลอื่น ๆ ก็จะไปบอกถึงชื่อเอกสาร ชื่อผู้จารหมวดหมู่ สภาพ อายุ จำนวนหน้าลาน ข้อความท้ายใบลาน เพื่อเป็นข้อมูลเบื้องต้นสำหรับผู้สนใจที่จะศึกษา

ขั้นตอนที่ 6) การทอผ้าและมัดคัมภีร์ใบลาน

ขั้นตอนที่ 7) สรุบบัญชีรายชื่อของคัมภีร์ใบลานที่ได้จัดระบบ เพื่อให้วัดหรือสถานที่ที่ไปจัดระบบคัมภีร์ใบลานเก็บไว้ ในเอกสารสรุบบัญชีรายชื่อคัมภีร์ใบลานจะประกอบไปด้วย ชื่อเรื่อง หมวดหมู่ ลักษณะตัวอักษร จำนวนผูก ลักษณะเอกสาร และสภาพใบลาน

2. การอนุรักษ์ทำความเข้าใจคัมภีร์ใบลานโดยการบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ คือ การที่รักษา หยุดยั้งปัญหาที่ทำให้เกิดการชำรุด และแก้ไขสิ่งที่ชำรุดที่เกิดขึ้นกับเอกสารใบลานให้กลับคืนสู่สภาพเดิม โดยตรวจดูลักษณะของวัสดุ คุณสมบัติทางเคมี และความไวต่อสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีวิทยาศาสตร์ ตรวจสอบหาสาเหตุให้แน่ชัดว่ามาจากสาเหตุใด เกิดมากหรือน้อยเพียงใดเพื่อการอนุรักษ์ขจัดปัญหาและแก้ไขตามลักษณะที่เกิดขึ้น โดยบูรณาการความรู้ทางวิทยาศาสตร์ให้เหมาะสม (Conservation Treatment) ตลอดจนเก็บรักษาในสภาพที่เหมาะสม หลังจากรักษาแล้วต้องหาทางป้องกันเหตุ (Prevention) ที่จะเกิดและทำให้คัมภีร์ใบลานชำรุดเสียหายอีกได้

จากการลงพื้นที่พบว่า คัมภีร์ใบลานทั้งหมดมี 1,073 ผูก สามารถจัดระบบแยกหมวดหมู่ได้ 16 หมวดหมู่ ดังนี้ 1) หมวดพระวินัย 2) หมวดพระสูตรตันตปิฎก 3) หมวดพระอภิธรรม 4) หมวดคัมภีร์ภาษาบาลี 5) หมวดชาดก 6) หมวดนियายธรรม 7) หมวดนियานิทานพื้นบ้าน 8) หมวดตำนานพุทธศาสนา 9) หมวดตำรายา 10) หมวดโหราศาสตร์ 11) หมวดโอวาทคำสอน 12) หมวดอานิสงส์/ฉลอง 13) หมวดบทสวดมนต์ 14) ปกิณกะบทสวดมนต์ 15) หมวดธรรมทั่วไป 16) หมวดรวมหลายหมวด คัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่ยังถูกจัดเก็บไม่ถูกวิธีและไม่ได้รับการดูแล บางแห่งคัมภีร์ใบลานแตกผุกร่อนจัดกระจาย ไม่มีผ้าห่อป้องกันฝุ่น ไม่มีไม้ประกับป้องกันการบิดงอและที่จัดเก็บ คัมภีร์ใบลานบางผูกชำรุดขาดหาย ฝุ่นผง ครอบเปราะ ฉีกขาด มีร่องรอยของแมลงกัดกินและมีเชื้อรา อีกทั้งยังมีกรณีนำคัมภีร์ใบลานไปเผาเป็นมวลสารเพื่อทำเป็นวัตถุมงคล ส่วนคัมภีร์ใบลานที่ยังมีสภาพดีอยู่ก็มักมีแนวโน้มที่จะชำรุดเสื่อมสภาพลงทุกขณะ เพราะการเก็บรักษาหรือใช้งานไม่ถูกต้อง

คณะวิจัยจึงได้เห็นถึงสภาพปัญหาดังกล่าว ประกอบกับบุคลากรที่ทำงานด้านนี้ยังขาดแคลน จึงได้ลงพื้นที่ดำเนินงานอนุรักษ์และจัดระบบคัมภีร์ใบลานตามหลักวิชา โดยบูรณาการกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้นักวิจัยนี้มีความแตกต่างจากการอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานในอดีตที่ผ่านมา จากการศึกษาพบว่า คัมภีร์ใบลานส่วนใหญ่ที่มีสภาพดีนั้นให้ผลการทดสอบมีฤทธิ์เป็นกลาง และมีบางส่วนที่มีฤทธิ์เป็นกรดเล็กน้อย โดยเมื่อเข็ดทำความสะอาดด้วยเอทานอลความเข้มข้น 50% ความเป็นกรดนั้นหายไป หรือบางส่วนที่เข็ดทำความสะอาดแล้วยังมีความเป็นกรดอยู่ก็จะทำการเข็ดด้วยแมกนีเซียมไฮดรอกไซด์ที่ละลายในเมทิลแอลกอฮอล์ หลังจากนั้นเข็ดทำความสะอาดคราบสกปรกและทำลายเชื้อโรคที่อาจจะแฝงตัวอยู่กับใบลานที่ถูกเก็บมานานับ 100 ปี แล้ว เมื่อใบลานแห้งทำการเข็ดรอบสุดท้ายด้วยน้ำมันยูคาลิปตัส เพื่อป้องกันแมลงกัดกิน เชื้อรา และยังช่วยเพิ่มความยืดหยุ่นหรือความเหนียวให้กับเอกสารใบลานได้ด้วย หลังจากนั้นเมื่อใบลานแห้งทำการห่อด้วยผ้าด้ายดิบและมีไม้ประกบทั้งสองข้างเพื่อไม่ให้ใบลานบิดงอและป้องกันการแตกหัก จากนั้นก็เก็บตามสถานที่ที่ทางวัดเคยเก็บไว้และทำป้ายชื่อติดทุกผูก เพื่อความสะดวกในการค้นหาต่อไป สำหรับอุปสรรคที่พบในระหว่างการทำงานด้านการอนุรักษ์เอกสารใบลานนั้นคือ เอกสารใบลานที่พบตามสถานที่ต่าง ๆ มีบางส่วนที่ไม่สามารถทำการอนุรักษ์ได้เนื่องจากมีการแตกหัก เปราะกรอบ มีร่องรอยแมลงกัดกิน ฝึกขาด จนไม่สามารถทำการใด ๆ ได้ ซึ่งทางคณะผู้วิจัยทำได้เพียง รวบรวมและแยกออกจากผู้อื่น ๆ จัดเก็บตามสถานะและทำป้ายชื่อติดแสดงให้เห็นว่าเป็นเอกสารใบลานที่ชำรุดและแตกผูก จากผลการดำเนินงาน เป็นการบูรณาการงานร่วมกันทั้งทางมนุษยศาสตร์ วิทยาศาสตร์ เพื่อให้ได้ผลการดำเนินงานที่มีความสมบูรณ์และสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปริวรรต จัดระบบ และอนุรักษ์เอกสารใบลานตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นยังไม่ปรากฏข้อมูลเท่าที่ควร ซึ่งสอดคล้องกับ Wana-udon (2014) กล่าวว่า สำหรับการอนุรักษ์เอกสารโบราณในภาคอีสานนั้น ยังไม่มีหน่วยงานใดที่สามารถทำได้ครบทั้ง 2 ขั้นตอน กล่าวคือ ทั้งการป้องกันและการปฏิบัติการอนุรักษ์ ส่วนมากจะอยู่ในระดับการป้องกัน ทำได้เพียง เก็บรวบรวม ทำความสะอาดปิดฝุ่น ถ้าเป็นคัมภีร์ใบลานก็ยังมีเปลี่ยนสายสนอง เปลี่ยนเชือกมัดและห่อผ้าใหม่ หรืออย่างมาก็ใช้แอลกอฮอล์เข็ดทำความสะอาด ส่วนกระบวนการปฏิบัติการอนุรักษ์ กลุ่มหรือบุคคลที่ทำมีไม่มาก เพราะต้องเป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะเท่าที่ปรากฏมีที่สำนักหอสมุดแห่งชาติ และสำนัก

หอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ในภาคตะวันออกเฉียงมีกลุ่มงานอนุรักษ์เอกสารโบราณ สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม เป็นกลุ่มงานที่ทำงานด้านนี้โดยตรง

ส่วนมากงานวิจัยเอกสารโบราณจะเน้นไปที่การศึกษาตัวบทที่ปวิวรรตถอดแปลได้แล้วเช่น Chawanakorn (2009) การศึกษาถอดแปลตำรายาวัตท่าม่วง อำเภอเสลภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นวัดสำคัญแห่งหนึ่งที่มีบทบาทในการสืบสานและอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานไว้เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน Kunchuai (1989) ได้ทำการศึกษาตำรายาพื้นบ้านจากสมุดข่อย จากวัดบึง อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา ซึ่งวัตถุประสงค์ของการศึกษารั้งนี้เพื่อศึกษาภาษา วิธีการเขียน คติความเชื่อเรื่องการเกิดโรค และการฟื้นฟูสมรรถภาพ ที่ปรากฏในตำรายาพื้นบ้านที่บันทึกไว้ในสมุดข่อย จำนวน 12 ฉบับ นอกจากนี้ยังศึกษาโลกทัศน์ของชาวบ้านบึงที่เคยได้รับการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพรที่สอดคล้องกับตำรายาพื้นบ้านที่ศึกษา

สำหรับการอนุรักษ์เอกสารโบราณตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นพบรายงานเกี่ยวกับขั้นตอนและวิธีการอนุรักษ์เอกสารโบราณโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสอดคล้องกับ Kullaphanthada (2018) ซึ่งได้รายงานเกี่ยวกับลักษณะและองค์ประกอบทางเคมีของใบลาน ขั้นตอนการเตรียมและจารใบลาน การอนุรักษ์เอกสารประเภทใบลานแบบภูมิปัญญาท้องถิ่นและการอนุรักษ์เอกสารประเภทใบลานโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์สาเหตุที่ทำให้เกิดการชำรุดเสื่อมสภาพกับเอกสารโบราณและแนวทางป้องกัน สอดคล้องกับ Office of National Library of Thailand (2008) กล่าวถึง ความรู้ด้านการซ่อมอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน เพื่อใช้เป็นแนวทางและคู่มือในการปฏิบัติงานซ่อมอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน ซึ่งประกอบด้วย การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลาน การอนุรักษ์คัมภีร์ใบลานด้วยวิธีการซ่อม ขั้นตอนและการปฏิบัติงานซ่อมคัมภีร์ใบลาน สำหรับรายงานเกี่ยวกับการลงพื้นที่อนุรักษ์เอกสารโดยวิธีทางวิทยาศาสตร์ตามวัดต่าง ๆ นั้นยังไม่พบรายงาน เนื่องจากว่าการอนุรักษ์ตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์นั้นต้องใช้อุปกรณ์ สารเคมี และขั้นตอนการอนุรักษ์ที่ยุ่งยากพอสมควร เพราะเป็นงานที่ละเอียดอ่อนและจำเป็นต้องอาศัยกำลังคนในการซ่อมบำรุง อนุรักษ์ และผู้ที่มีความรู้ทางด้านเคมีในการลงพื้นที่ด้วย

สำหรับรายงานด้านการอนุรักษ์เอกสารโบราณในต่างประเทศนั้นมีหลากหลายและทันสมัยเป็นอย่างยิ่ง เช่น Suryawanshi (2000) การอนุรักษ์ต้นฉบับเอกสารโบราณที่จารึกบนเปลือกไม้เบิร์ช ด้วยการทำความสะอาด การขจัดความเป็นกรด การเปลี่ยนสี และการซีดจางของหมึก พร้อมแนวทางในการแก้ปัญหา Chopra (2003) การเก็บรักษา

ต้นฉบับเก่าที่หายากและเปราะบาง ด้วยเทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ช่วยให้สามารถรักษาข้อมูลด้านเอกสารโบราณไว้ได้รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ เนื่องจากประเทศอินเดียยังใช้วิธีการเก็บแบบดั้งเดิมและขาดการดูแลรักษา Sequeira, Casanova and Cabrita, (2006) การศึกษาประสิทธิภาพของสารละลายนาโน ด้วยวิธีการ de-acidification โดยใช้อนุภาคนาโนของ $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ในสารละลายไอโซโพรพานอล เปรียบเทียบกับสารละลาย $\text{Ca}(\text{OH})_2$ ในการป้องกันไม่ให้สีหมึกนั้นเลือนหายตามกาลเวลา

References

- Chawanakorn, C. (2009). **Ancient medicine document**. Maha Sarakham: Mahasarakham University Press. (in Thai)
- Chopra, H. S. (2003). **Digitization of archival records and manuscripts: Problems and solutions**. In 24th All India Conference of IASLIC: Knowledge Management in Special Libraries in Digital Environment, 15-18 December 2003, (pp. 215-218). Kolkata: IASLIC.
- Digital Tipitaka (DTP). (2014). The Palm Leaf Manuscript on citizen's participation in heritage of Religion and Thai nation. **Yoo Nai Boon Magazine**, **136**. Retrieved from http://www.kalyanamitra.org/en/uniboon_detail.php?page=1936 (in Thai)
- Kullaphanthada, C. (2018). **Conservation of palm leaf documents**. Retrieved from <http://www.lib2.ubu.ac.th/localinformation/?p=1377>.
- Kunchuai, P. (1989). **Language and beliefs in folk books from Bing Temple, Chokchai District, Nakhon Ratchasima Province** (Master's thesis). Mahasarakham University, Mahasarakham. (in Thai)

- Nathalang, E. (2001). **Isan wisdom** (2nd ed.). Bangkok : Amarin. (In Thai)
- Office of National Library of Thailand. (2008). **Knowledge of repairing and conserving ancient books**. Bangkok : Office of National Library of Thailand, Fine Arts Department, Ministry of Culture.
- Prasertsang, P. (2014). **Characteristics of Presentation and Reflection on Sociol-culture in the Isan local Jataka literature of Phra Ariyanuwat Khemacari** (Master's thesis). Mahasarakham University, Mahasarakham. (in Thai)
- Phra Ariyanuwat. (1976). Edited text of Subrahma Mokka. Mahasarakham: Conservation Center for Literature in the Northeast of Wat Mahachai. (in Thai)
- Punnothok, T. (1997). **Ancient Isan scripts: Paleography of Tham and Thai Noi**. Bangkok : Siam Press Management. (in Thai)
- Rawarin, N. (2011). Palm leaf Manuscript: Conservation for use and Important documents in language Identity and restoration of local wisdom. In **Conservation, Restoration, Integration** (pp.61- 62). Mahasarakham: Aphichat Printing. (in Thai)
- Sequeira, S., Casanova, C. & Cabrita, E.J. (2006). De-acidification of paper using dispersion of $\text{Ca}(\text{OH})_2$ nanoparticles in isopropanol: Study of efficiency. **Journal of Cultural Heritage**, 7, 264-272.
- Suryawanshi, D.G. (2000). An ancient writing material: Birch-bark and its need of conservation. **Restaurator**, 21, 1-8.
- Thamwat, J. (1994). **Local literature: Isan-Lan Chang**. Maha Sarakham: Mahasarakham University Press. (in Thai)

Wanna-udon, S. (2014). **Textbook of Tham Isan Script** (Rev. ed.).

Maha Sarakham : Aphichat Printing. (in Thai)

Weeraprachak, K. & Unnatharawarangkun, W. (1984). **Royal edition of Palm leaf manuscript in the Rattanakosin period**. Bangkok:

National Library of Thailand, Fine Arts Department. (in Thai)